

“BOBURNOMA”DAGI PAREMIYALARNING MAVZUVIY, FUNKSIONAL
ASOSDA TASNIFI

Shodiyeva Gulhayo Xudoynazarovna

Navoiy davlat universiteti, o‘qituvchi

KIRISH

O‘zbek mumtoz adabiyoti xazinasida o‘ziga xos o‘rin tutgan asarlardan biri — Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asaridir. Bu asar nafaqat tarixiy voqealar bayoni, balki o‘sha davr tili, madaniyati va xalq og‘zaki ijodi namunalarining boy manbasi hisoblanadi. “Boburnoma”da xalqning so‘z boyligi, iboraviy ifoda vositalari, maqol va matallar orqali milliy tafakkur, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy qarashlar aks etadi.

Paremiyalar (maqol, matal, ibora) — xalq tafakkurining konsentratsiyalashgan shaklidir. Ular asrlar davomida sinovdan o‘tgan, hayotiy tajribalar asosida shakllangan qisqa, ammo chuqur mazmunli birliklardir. Tilshunoslikda paremiyalarni o‘rganish nafaqat folklorshunoslik, balki lingvokulturologiya, stilistika, semantika va pragmatika fanlari uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Zahiriddin Muhammad Bobur “Boburnoma”da xalq so‘zining badiiy va ma’naviy kuchini chuqur his qilgan ijodkor sifatida ko‘rinadi. U tarixiy voqealarni tasvirlashda, o‘z hayotiga doir xulosalarni berishda, inson tabiatini ochishda, axloqiy qarashlarni ifodalashda paremiyalardan ustalik bilan foydalangan. Shu bois “Boburnoma”ni paremiyashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilish, undagi paremiyalarni mavzuviy, funksional va uslubiy jihatdan guruhlash ilmiy jihatdan dolzarb masaladir.

ASOSIY QISM

1. “Boburnoma”da paremiyalarning o‘rni va ahamiyati

Bobur “Boburnoma”da xalq so‘zini faqat bezak uchun emas, balki ma’naviy g‘oya vositasi sifatida ishlatadi. U xalq donishmandligini o‘z dunyoqarashiga singdirgan. Paremiyalar muallif tafakkurining tabiiy qismi sifatida paydo bo‘ladi, ular asar tilini jonlantiradi, o‘quvchini hayotiy tajriba va hikmatga yetaklaydi.

Masalan, “Er ishini el bilir” degan maqolda Bobur shaxsning jamiyat oldidagi mas’uliyati haqida fikr yuritadi. “Odam bolasi el ichida bilinur” degan paremiya esa insonning asl qadrini jamiyatda o‘zini tutishi orqali aniqlash mumkinligini bildiradi.

“Har kim ekanini o‘rar” maqoli esa hayotiy adolat, sabab–natija qonuniyatini ifodalaydi. Bobur bu kabi maqollar orqali insoniy fazilat, mehnat, sabr-toqat, odillik kabi g‘oyalarni ilgari suradi.

Shuningdek, “Til – dilning tarjimoni” degan paremiya asarda tilning ma’naviy ahamiyatini, inson qalbining oynasi sifatidagi rolini ko‘rsatadi. “Boburnoma”dagi bunday hikmatli so‘zlar muallifning nafaqat tarixchi, balki chuqur tafakkurli adib sifatida namoyon bo‘lishiga xizmat qiladi.

2. Paremiyalarni tanlash va tahlil mezonlari

“Boburnoma”dagi paremiyalarni tanlash jarayonida quyidagi mezonlar e’tiborga olinadi:

1. Mavzuviy mezon – paremiyada ifodalangan asosiy g‘oya, mavzu yoki tushuncha asosida ajratiladi.

2. Funksional mezon – paremiya matndagi vazifasiga qarab: tushuntiruvchi, isbotlovchi, estetik yoki emotsional rol o‘ynaydimi, shunga qarab tahlil qilinadi.

3. Uslubiy mezon – paremiya badiiy obrazlilik, emotsional ifoda kuchi va til boyligi jihatidan baholanadi.

Mazkur mezonlar yordamida “Boburnoma”dagi paremiyalarni tizimlashtirish ularning til va madaniyatdagi o‘rnini chuqurroq anglash imkonini beradi.

3. Mavzuviy tasnif

Mavzuviy jihatdan “Boburnoma”dagi paremiyalar quyidagi asosiy yo‘nalishlarga ajratiladi:

a) Mehnat va sabr-toqatga oid paremiyalar

- “Har kim ekanini o‘rar.”

-“Sabr qilgan – omad topgan.”

-“Mehnatsiz rohat yo‘q.”

Bu maqollar hayotiy tajriba asosida mehnatning qadri, sabrning fazilatini targ‘ib etadi. Bobur uchun insonning mehnatsevarligi ijtimoiy qadriyat sifatida muhim.

b) Axloq va insoniy fazilatga oid paremiyalar

-“Yaxshi ot – yurtga ziynat, yomon ot – erkakka uyat.”

-“Odam bolasi el ichida bilinur.”

-“Yomon bilan yurma, yaxshi bilan bo‘l.”

Bu paremiyalar orqali Bobur insonning axloqiy pokligi, ijtimoiy obro‘si va jamiyatdagi o‘rnini yoritadi.

c) Do‘stlik va sadoqatga oid paremiyalar

-“Do‘st – dardda bilinur.”

-“Yomon do‘stdan yaxshi dushman afzal.”

-“Sadoqat – insonning ko‘rki.”

Bobur hayotida do‘stlik, sadoqat va vafodorlik qadri juda yuksak baholangan. U bu g‘oyalarni paremiya vositasida mustahkamlaydi.

d) Til va nutqqa oid paremiyalar

-“Til – dilning tarjimoni.”

-“Ko‘p gap – ko‘ngilni xira qilur.”

-“So‘zning joyini bilgan donishmand bo‘lur.”

Bu paremiyalar til madaniyati, nutqning ijtimoiy va axloqiy vazifasiga e‘tibor qaratadi. Bobur uchun so‘z — kuch, so‘z — mas‘uliyatdir.

e) Vaqt va hayot falsafasiga oid paremiyalar

-“Vaqt – oltin, uni yo‘qotgan – hayotni yo‘qotgan.”

-“Hayot yo‘li – sinov yo‘li.”

-“Dunyo o‘tkinchi, ezgulik boqiy.”

Bu toifadagi paremiyalar hayotning mazmuni, insonning vaqtni qadrlashi va ezgulikni ustun qo‘yish g‘oyalarini ifodalaydi.

4. Funksional tasnif

“Boburnoma”dagi paremiyalar funksional jihatdan quyidagi turlarga ajraladi:

1. Didaktik funksiyali paremiyalar – o‘quvchini hayotiy xulosa chiqarishga undaydi. Masalan, “Har kim ekanini o‘rar” – mehnatsevarlikni targ‘ib qiladi.
2. Emotsional funksiyali paremiyalar – muallif hissiyotini ifodalash uchun ishlatiladi: “Yaxshi ot – yurtga ziynat”.
3. Estetik funksiyali paremiyalar – badiiy tasvir vositasi sifatida: “Til – dilning tarjimoni”.
4. Kognitiv funksiyali paremiyalar – muallifning hayotiy kuzatuv, tajribasiga asoslanadi: “Odam bolasi el ichida bilinur”.
5. Pragmatik funksiyali paremiyalar – o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish, unda hissiy reaksiya uyg‘otish uchun ishlatiladi: “Do‘st – dardda bilinur”.

Bobur bu funksiyalarni tabiiy uyg‘unlikda qo‘llaydi. Shuning uchun “Boburnoma”dagi paremiyalar faqat badiiy bezak emas, balki fikrni kuchaytiruvchi, o‘quvchini o‘ylantiruvchi vositadir.

5. Uslubiy tasnif

Bobur paremiyalarni badiiy uslubda, xalqona, lekin chuqur ma’noda ifodalagan. Uslubiy jihatdan ularni quyidagicha ajratish mumkin:

1. Qisqa, lo‘nda shakllar: “Er ishini el bilur”, “Til – dilning tarjimoni”.
2. Qofiyali va ritmik paremiyalar: “Yaxshi ot – yurtga ziynat, yomon ot – erkakka uyat.”
3. Metaforik ifodalar: “Har kim ekanini o‘rar” — hayotni dehqonchilik obrazida tasvirlaydi.
4. Dialogik uslubdagi paremiyalar: “Do‘st – dardda bilinur” kabi maqollar suhbat orasida tabiiy chiqadi.
5. Poetik uyg‘unlikdagi paremiyalar: ayrim maqollar she’riy ohangda keltiriladi, bu Boburning badiiy didini ko‘rsatadi.

Boburning badiiy tilida xalq og‘zaki ijodi unsurlari tabiiy uyg‘unlikda aks etadi. U paremiyani voqealar rivojiga mos joylashtirib, unga estetik yuk beradi.

6. Lingvokulturologik tahlil

“Boburnoma”dagi paremiyalar milliy dunyoqarashni ifodalovchi muhim vositadir. Ular xalqning mentaliteti, qadriyatlari, urf-odatlarini aks ettiradi. Misol uchun, “Har kim ekanini o‘rar” maqoli o‘zbek xalqining mehnatga, adolatga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi.

Lingvokulturologik jihatdan bunday paremiyalar o‘zbek xalqining qadimiy tajribasini, hayot falsafasini, ijtimoiy ongini aks ettiradi. Bobur ana shu xalqona hikmatlarni o‘z tarixiy voqealari bilan bog‘lab, ularni universal falsafiy mazmunga ko‘targan.

XULOSA

“Boburnoma”dagi paremiyalar o‘zbek xalqining ma’naviy olamini, hayot falsafasini, estetik qarashlarini ifodalovchi noyob til birliklaridir. Ular orqali Bobur o‘z asarining badiiy kuchini oshirgan, xalq tafakkurini tarixiy kontekstda qayta talqin qilgan.

Paremiyalarni mavzuviy, funksional va uslubiy jihatdan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, Bobur ularni chuqur ma’no yuklagan holda, muayyan hayotiy va axloqiy g‘oyalarni targ‘ib etish uchun qo‘llagan.

Demak, “Boburnoma”dagi paremiyalar faqat til hodisasi emas, balki o‘zbek xalqining madaniy xotirasi, ma’naviy merosi va milliy o‘zligining ifodasidir. Ularni o‘rganish tilshunoslik, adabiyotshunoslik hamda madaniyatshunoslik uchun muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. “Boburnoma.” – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2015.
2. Mahmudov N. “O‘zbek tilining ifoda imkoniyatlari.” – Toshkent: Fan, 2008.
3. Qo‘shjonov M. “O‘zbek adabiyotida xalq og‘zaki ijodi an‘analari.” – Toshkent: Fan, 1992.
4. Jo‘rayev A. “Til va madaniyat aloqasi.” – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2014.
5. Rasulov R. “Paremiyalarning lingvokulturologik xususiyatlari.” – Toshkent: Filologiya jurnali, №3, 2019.
6. Izzat Sulton. “Adabiyot nazariyasi asoslari.” – Toshkent: Fan, 1980.
7. Sodiqov B. “Bobur asarlarining til xususiyatlari.” – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.
8. Mirzaahmedov A. “O‘zbek maqollari va ularning stilistik o‘rni.” – Toshkent: Fan, 2016.
9. To‘xtasinov H. “Til va madaniyat: paremiyalarning semantik tahlili.” – Toshkent, 2021.
10. Saidov A. “Mumtoz asarlar tili va xalq ijodi.” – Buxoro: BDU nashriyoti, 2018.